

Mnenja, izkušnje, vizije

dr. Tina Bilban

Bele lise slovenske mladinske književnosti

Slovenska mladinska književnost je, po mojem mnenju, v dobri kondiciji. Imamo nekaj izjemnih avtorjev, katerih kakovost prepoznavajo kritiki tako doma kot po svetu. Izjemna dela in avtorje izpostavljajo vsakoletne in bienalne domače in mednarodne nagrade, na primer večernica, nagrada Kristine Brenkove, priznanja zlata hruška, desetnica, Levstikova nagrada, uvrstitev na listo Belih vran in IBBY častno listo, pa nominacije za najvišji mednarodni nagradi – Andersenovo nagrado in nagrado ALMA. Pri tem velja poudariti, da je bera zlatih hrušk (znaka kakovosti za otroške in mladinske knjige, ki ga podeljuje uredniški odbor *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig* (Mestna knjižnica Ljubljana, Pionirska)) vsako leto obilnejša, da najdemo slovenska naslova na obeh seznamih knjig (iz leta 2018 in iz leta 2020), ki jih žirija za Andersenovo nagrado od leta 2018 bienalno še posebej priporoča v prevajanje, in da je bil med finalisti za Andersenovo nagrado leta 2020 prvič tudi slovenski avtor, Peter Svetina (pred tem pa leta 2000 slovenska ilustratorka Marija Lucija Stupica).

Medtem ko se soočamo z dejstvom, da Slovenci vedno manj beremo, so prav mladi bralci tisti, ki berejo še največ. Za slovensko mladinsko književnost je vedno več zanimanja tudi v tujini, od koder bolj kot ne kontinuirano prihajajo novi prevodi slovenskih ustvarjalcev, pri tem pa se v želji po pospešku njihovega pojavljanja upe še posebej polaga na gostovanji

Slovenije kot častne gostje na sejmih v Bologni in Frankfurtu, načrtovani za leti 2022 in 2023.

Čeprav razmere na področju knjige gotovo niso rožnate, lahko akter na področju mladinske književnosti najde nekaj razlogov za veselje. Precej možnosti je, da mu v roke pride (zares) dobra knjiga, kar nekaj je tudi poti, po katerih lahko takšna knjiga pride do (mladih) bralcev.

Pri tem pa se na področju mladinske književnosti pojavlja nekaj belih lis. Pa ne gre za lise, ki bi ostale neraziskane s strani ustvarjalcev, temveč predvsem s strani strokovne javnosti, posledično pa, do določene mere, tudi s strani bralcev. Sama s svojega razgledišča opažam tri takšne lise, a seveda že po naravi stvari dopuščam, da mi kakšna ostaja skrita:

- slikanice brez besedila,
- stripi,
- poučne knjige.

Kot bom poskušala pokazati v nadaljevanju, ne gre za področja, ki bi bila povsem skrita, marginalizirana, ne nazadnje se, predvsem v zadnjem času, pojavljajo različni poskusi, kako bralce in strokovno javnost opozoriti na kakovostne knjige s teh področij. Hkrati pa nekatere že utrjene poti, ki vodijo do drugih predelov mladinske književnosti, pravkar omenjene "bele lise" obidejo ali pa do njih vozijo lokalni odcepi, ki jih včasih spregledamo.

V nadaljevanju se bom posvetila specifikam slikanic brez besedila, stripov in poučnih knjig, predvsem tistim, ki najbolj sodoločajo širino in naravo poti med njimi in bralci ter strokovno javnostjo. Izpostavila bom nekaj najbolj kakovostnih slikanic brez besedila, stripov in poučnih knjig ter tista področja na terenu, kjer bi lahko že obstoječe poti okrepili ali pa uhodili nove.

Slikanice brez besedila

Slikanica brez besedila oziroma slikanica brez besed (izraza se v strokovnih besedilih pogosto uporabljata sinonimno) je vrsta slikaniškega besedila, ki zgodbo pripoveduje (zgolj) z likovnimi elementi, čeprav, kot poudarjata Batič in Haramija v prispevku *Teorija slikanice*, tudi takšna slikanica nikoli ni povsem brez besedila; če odmislimo napise, ki so del ilustracije, je ne nazadnje del slikanice naslov, ki *a priori* usmeri branje ilustracije in razbiranje zgodbe.¹ V mednarodnem prostoru se za takšna slikaniška dela uporabljata izraza *wordless picturebook* in *silent (picture)book*. Vedno bolj se

¹ J. Batič in D. Haramija: "Teorija slikanice", *Otrok in knjiga*, let. 41, št. 89, str. 5–19.

sicer uveljavlja slednji, pri tem pa se pogosto opozarja na problematičnost izraza: takšna knjiga nikakor ne molči, le izraža se na svojski način. Bralcu govori z likovno podobo. Po drugi strani pa v prispevku *Silent Books. Wonder, Silence and Other Metamorphosis in Wordless Picture Books* avtorica Marcella Terrusi gradi prav na izrazu *silent book*, ki se ji zdi izjemno ustrezen, predvsem pa ima po njenem mnenju izrazito pozitivno konotacijo: *silent book* – tiha knjiga omogoča tisto vrsto tišine, ki jo zahtevata natančno opazovanje in meditacija. Ali bolje rečeno: gre za tišino, ki opazovanje in meditacijo omogoča. Tiha knjiga omogoči, da zgodbe ne omejimo z enim samim izborom besed. Ni je treba izrekati na glas, njena zgodba se lahko odvije v bralčevi glavi (pa čeprav gre za mladega bralca, ki še ni vešč branja črk), pri tem pa se lahko vsakič ubesedi nekoliko drugače. Tako tiha knjiga omogoča tudi obrnjen proces: namesto da bi bral starejši sobravec, (lahko) bere mlajši bralec in sproti upoveduje zgodbo, kot se mu ta pač kaže.²

Tiha knjiga tako nikakor ni molčeča knjiga. Ne gre za tišino, ki bi bila manko česar koli – ne gre za manko govora, za manko informacij, če že kaj, umanjka nepotrebno govoričenje. Gre za tišino, v kateri smo najbolj zbrani za branje zgodbe, v kateri smo kar čim bolj pri sebi.

Slikanicam brez besedila je skupno to ustvarjanje prostora tišine. Praviloma gre za vizualno izjemno močne stvaritve, ki zmorejo s premišljenim kadriranjem in sporočilno močno ilustracijo upovedati zgodbo. Čeprav gre za slikanice, ki specifično nagovarjajo tudi najmlajšega bralca, ki še ni vešč branja črk (ali drugih sorodnih znakov), so, kot ugotavlja tudi Marcella Terrusi, to najpogostejše *crossover* besedila, ki z močno in večplastno vizualno podobo hkrati nagovarjajo bralce z različno bralsko kilometrinjo, pri čemer jim omogočajo, da berejo slikanico s svoje perspektive.³ Kot je za svoja dela zapisal eden najbolj znanih ustvarjalcev slikanic brez besedila Shaun Tan: "Kot ustvarjalec priskrbiš malo arhitekture, zgradiš nekaj domišljjskih zidov, malo opremiš in potem čakaš na prihod anonimnih obiskovalcev: če sprejmejo povabilo, lahko vsak resnični pomen pride šele iz njihovih src in misli."^{4 5}

² M. Terrusi: "Silent Books. Wonder, Silence and Other Metamorphosis in Wordless Picture Books". V: *Proceedings of the International and Interdisciplinary Conference IMMAGINI? Image and Imagination between Representation, Communication, Education and Psychology, Brixen, Italy, 27–28 November 2017*, 2018.

³ M. Terrusi: *Silent Books*, 2018.

⁴ Prevod Tina Bilban.

⁵ S. Tan: "Foreword". V: *Visual Journeys Through Wordless Narratives: An International Inquiry with Immigrant Children and The Arrival*; Arizpe, E., Colomer, T., Martínez-Roldán, C. (uredniki). Bloomsbury Academic: London, New York, 2014.

Kar pa nikakor ne pomeni, da je zgodba, ki jo razbira bralec, arbitrarna. Avtor pred bralcem razgrne pot, ki ji bralec sledi (pri čemer se lahko pogosto odloči, kako globoko bo zagazil, kje bo naredil ovinek, dodaten postanek). Svojo pripoved postavi v določen kontekst, ki šele omogoči razumevanje. Od bralca pogosto zahteva prepoznavanje določenih vizualnih znakov, simbolov oziroma ga sproti uči branja vizualnih podob. Tako ni presenetljivo, da tujci, ki se ob tihih knjigah, ki jih pač najlažje razumejo, srečujejo v svojem novem okolju, poročajo tudi o tem, kako so se ob tihih knjigah naučili jezika svojega novega okolja.⁶ Na tem gradi tudi mednarodni projekt *Silent book* Mednarodne zveze za mladinsko književnost – IBBY, ki ustvarja knjižnico slikanic brez besedila na otoku Lampedusa; knjižne zbirke slikanic brez besedila z vsega sveta so namenjene tako lokalnim otrokom kot otrokom imigrantom, ki so ob begu v Evropo iz Afrike in z Bližnjega vzhoda ustavljeni na tem italijanskem otoku, pri čemer IBBY sledi svojemu osnovnemu poslanstvu: *Bringing books and children together, Zbliževati otroke in knjige*.

Slikanica brez besedila je razen redkih izjem razmeroma sodoben pojav. Gre za obliko književnega besedila, ki je povezano s sodobno težnjo po vizualizaciji. Tudi pojav t. i. *crossover* besedil, ki hkrati nagovarjajo bralce različnih starosti oziroma ustrezneje bralce z različno bralsko kilometrinno, je razmeroma sodoben. Ne nazadnje je nekoliko večji razmah slikanic brez besedila povezan tudi z globalizacijo knjižnega trga – s slikanico brez besedila lahko nagovorimo tuje bralce, pa tudi, bolj neposredno kot pri drugih besedilih, tuje založnike, poleg tega se ob prestavljanju knjižnega dela v drug kulturni in/ali jezikovni prostor manj izgubi v prevodu.

V slovenskem prostoru smo tako prvo slikanico brez besedila dobili leta 1977 z *Maruško Potepuško* Marijana Amalietija, porast produkcije slikanic brez besedila pa lahko opazimo šele v zadnjem desetletju. Čeprav ne izstopajo po kvantiteti (do zdaj je izšlo manj kot dvajset izvirnih slovenskih slikanic brez besedila), pa znotraj slikaniške produkcije slikanice brez besedila nedvomno izstopajo po kvaliteti. Ker gre za, sicer skrajno, obliko slikanice⁷, najboljše med njimi pogosto najdemo tudi med prejemniki najpomembnejših domačih in mednarodnih nagrad na področju mladinske književnosti.

Za ilustracije v *Zgodbi o sidru* (Mladinska knjiga, 2010) je Damijan Stepančič prejel priznanje Hinka Smrekarja, najvišje slovensko priznanje na področju ilustracije. Knjiga je prejela Levstikovo nagrado, ki jo bienalno

⁶ M. Terrusi: *Silent Books*, 2018.

⁷ J. Batič in D. Haramija: *Poetika slikanice*, Franc-Franc: Murska Sobota, 2013.

podeljuje založba Mladinska knjiga, znak kakovosti zlata hruška, nominirana pa je bila za nagrado Kristine Brenkove, nagrado za najboljšo izvirno slovensko slikanico.

Za ilustracije v knjigi *Deček in hiša* (Mladinska knjiga, 2015) je leto za Stepančičem priznanje Hinka Smrekarja prejela Maja Kastelic; leto pozneje je dobila še plaketo Hinka Smrekarja. Knjiga je prejela Levstikovo nagrado, nagrado Kristine Brenkove in znak kakovosti zlata hruška, uvrščena je bila na IBBY častno listo in na listo Belih vran Mednarodne mladinske knjižnice v Münchnu. Ilustracije iz knjige so bile uvrščene na razstavo ilustracij na sejmu v Bologni.

Leta 2016 je štafetno palico prevzela Andreja Peklar s *Ferdom, velikim ptičem* (KUD Sodobnost International, 2016). Za ilustracije je prejela priznanje Hinka Smrekarja. Knjiga je prejela nagrado Kristine Brenkove in znak kakovosti zlata hruška, prejela je nagrado za najboljše oblikovano knjigo na 32. slovenskem knjižnem sejmu, bila uvrščena na IBBY častno listo in listo Belih vran, uvrstila pa se je tudi med finaliste Silent Book Concours 2015 v Bologni.

Večkrat nagrajena je bila tudi Marta Bartolj s slikanico brez besed *Kje si?* (Miš, 2018). Knjiga je med drugim prejela posebno priznanje Kristine Brenkove in znak kakovosti zlata hruška ter bila uvrščena na listo Belih vran. Leta 2019 se je, kot prva slovenska slikanica brez besedila, uvrstila na častno listo slikanic brez besedila, ki jo ustvarja Knjižnica na Lampedusi.

Kot vidimo, nagrade slikanic brez besedila ne spregledajo. Kadar gre za izjemno dodelane knjige, s svojimi ilustracijami nagovorijo tako žirijo bienala ilustracije kot žirijo, ki odloča o nagradi Kristine Brenkove in vsako leto išče najboljšo izvirno slovensko slikanico, nagovorijo pa tudi strokovni odbor *Priročnika za branje kakovostnih mladinskih knjig*, ki podeljuje znak kakovosti zlata hruška in ocenjuje knjigo kot celoto v kontekstu celoletne knjižne produkcije. Slikanice brez besedila kontinuirano uvrščajo tudi v oba najvidnejša mednarodna izbora kakovostnih mladinskih knjig – na IBBY častno listo (nanjo se bienalno s svojim delom uvrstijo avtor, ilustrator in prevajalec, nominirajo pa jih nacionalne sekcije IBBY) in na listo Belih vran, ki jo sestavlja Mednarodna mladinska knjižnica v Münchnu.

Slikanice brez besedila pa imajo precej specifično pot do bralcev. Po eni strani gre za dela, pri katerih se zdi, da jim je pot na tuje trge nekoliko širše odprta (tako so na primer pravice za slikanico Maje Kastelic *Deček in hiša* prodane v Belgijo, Bolgarijo, na Kitajsko, v Italijo, Mehiko, Švico (za nemško govoreči del), na Švedsko, v Kanado in Rusijo; slikanica Marte Bartolj *Kje si?* je že izšla v nemškem prevodu, kupljene so tudi pravice za

izdajo v ZDA in prevod v arabščino). Po drugi strani pa jih je, ker gre za specifično branje, ki se giblje med področji (če ne drugega, med književnostjo in likovno vzgojo), težje umestiti v šolski kurikulum in tudi na priporočilne sezname za prostočasno branje – zanimiva bi bila raziskava, ki bi pokazala, koliko mentorjev branja za bralno značko je pripravljenih sprejeti branje slikanice brez besedila in v katerem starostnem obdobju so mladi bralci, ki lahko na tak način opravijo eno (ali več) branj za bralno značko.

V zadnjem obdobju je nastalo kar nekaj diplomskih in magistrskih nalog⁸, ki se ukvarjajo z branjem slikanice brez besedila, kar kaže na zanimanje za slikanico brez besedila (slednje je zagotovo povezano tudi z izidom nekaterih izjemnih slikanic brez besedila v zadnjem desetletju), hkrati pa tudi na specifično takšnega branja in s tem povezano zadrego vzgojiteljev, učiteljev in/ali staršev, ko jemljejo v roke takšno slikanico. Ne nazadnje je to tudi knjiga, ki zahteva pozornost in čas.

Stripi

Strip si določeno specifično recepcije deli s slikanico brez besedila. Tudi pri stripu branje temelji na likovnem delu, na nizu medsebojno povezanih sličic, ki jih običajno dopolnjuje tekst v oblakih. Tako se tudi recepcija stripa, če bi na primer branje stripov želeli umestiti v šolski kurikulum, razteza med področji, branje stripa pri pouku slovenščine pa gotovo ni pogost pojav.

Po drugi strani za strip velja, da gre za književno zvrst, ki je izjemno priljubljena med mladimi bralci, hkrati pa je bila, vsaj v preteklosti, manj priljubljena pri starših mladih bralcev, učiteljih in mentorjih branja. Glede slednjega se položaj stripa počasi spreminja. Imamo nekaj specializiranih založb, ki se posvečajo izdajanju kakovostne stripovske produkcije (npr. VigeVageKnjige, Buch, Graffit, Forum), vedno pogosteje tako prevedene kot izvirno slovenske stripe najdemo tudi v programih vodilnih založb na področju mladinske književnosti (na primer Mladinska knjiga, KUD Sodobnost International, Miš). A ko govorimo o počasnem spreminjanju

⁸ Glej npr. Sara Kajba: *Slikanica brez besedila z didaktičnim instrumentarijem*, Pedagoška fakulteta, Univerza v Mariboru, 2020. Tina Klemenčič: *Slikanice brez besedila na Slovenskem: otrok kot (so)ustvarjalec pripovedi*, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2019. Špela Mur: *Raba slikanice brez besedila*, Pedagoška fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2018. Ana Eržen: *Vpliv večkratnega branja slikanice brez besedila na pripovedovanje zgodbe*, Pedagoška Fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2016.

položaja stripa, je poudarek bržkone na besedi *počasi*. Še vedno se postavlja vprašanje, ali so, na primer, vsi mentorji branja za bralno značko pripravljeni sprejeti branje stripov, katerih in v katerem starostnem obdobju.

V zadnjih letih smo v slovenskem prostoru dobili kar nekaj izjemnih domačih stripov za mlade bralce. Če pogledamo na primer seznam prejemnikov znaka kakovosti zlata hruška: med letoma 2004 in 2018 je znak kakovosti zlata hruška prejelo triindvajset izvirnih slovenskih stripov. Od tega jih je enajst iz zbirke Miki Muster (Buch, 2010–2011), ki prinaša celovit opus verjetno najbolj znanega slovenskega striparja, sicer pa gre za izjemno raznolik razpon od stripov za najmlajše, kakršni so npr. Hančičev *Vsem ljudem nikoli ne ustrežeš* (Forum, 2017), strip Tanje Komadine *Zakaj se psi vohajo* (Forum, 2017) in Mančkovi stripi *Hribci kremeniti* (Forum, 2011), *Kam pa kam, Modri medvedek?* (Mladinska knjiga, 2012) in *Modre misli Malega muca* (Buča, 2017). Pa poučni stripi, kakršna sta *Zgodovina Slovenije v stripu* (Miš, 2017) Ivana Mitrevskega in Žige X. Gombača ali pa *Spomini in sanje Kristine B.* (Muzej in galerije mesta Ljubljane, 2015) Zorana Smiljanića in Blaža Vurnika. Do stripov, ki so nastali po književnih predlogah, na primer *Fino kolo* (Forum, 2014) Tanje Komadine, *Živalska kmetija* (Miš, 2014) Damijana Stepančiča in Andreja Rozmana Roze ali pa *Slovenske pravljice (in ena nemška) v stripu* (Mladinska knjiga, 2009) Matjaža Schmidta. Damijan Stepančič je na seznamu prisoten še s *Počekanim roparjem* (Vodnikova založba, 2009), ki ga je ustvaril z Lucijo Stepančič, Matjaž Schmidt pa še z *Obiskom s planeta Beta* (Forum, 2012).

Bolj kot ne za vse revijalne izdaje za otroke in mlade velja, da brez stripa ni revije.⁹ Številni stripi, ki so izhajali v revijah, so pozneje zaživel tudi v knjižnih izdajah in na tak način neredko preživeli revije, v katerih so začeli izhajati. Tako je Cicidojev *Vrtec pri veseli kravi* Jelke Godec Schmidt izšel že leta 2011 (Mladinska knjiga), z nadaljevanjem v letu 2014 pod naslovom *Gremo v vrtec pri veseli kravi* (Mladinska knjiga), Cicibanova družčina *Cicibanda* Jelke Godec Schmidt in Tomaža Tomšiča pa leta 2018 (Mladinska knjiga). Iz Kekca je prišel *Inšpektor Jože* (Mladika, 2014) Majde Koren in Damijana Stepančiča, pred kratkim pa smo dobili nadaljevanje, v katerem naslovna junaka postaneta Jožetova glavna nasprotnika, gre za strip *Kapo in Bundo* (KUD Sodobnost International, 2020). Z Neli Filipić je Damijan Stepančič ustvaril še en posrečeno komičen strip, tokrat s poučno, naravoslovno obarvano noto – *Lojzeta in Peteršilja* (Mladinska knjiga, 2015), ki je

⁹ T. Bilban: "Brez stripa ni revije!: Stanje in prihodnost (pa še malo zgodovine) na področju slovenskih revij za otroke in mladino", *Literatura*, let. 28, št. 300, str. 83–91, 2016.

izhajal v reviji Moj planet. Stripi o Živi iz Muzeja in njenih potovanjih skozi čas Ivana Mitrevskega in Žige X. Gombača, ti so izhajali v reviji National Geographic Junior, so se nazadnje zlili v *Zgodovino Slovenije v stripu*. Šnofi iz *Šnofijeve družčine* (doslej so izšli trije deli, Mladinska knjiga, 2015–2017) Mateja de Cecca in Boštjana Gorenca Pižame je postal maskota Pila in hkrati književni junak, ki se prav dobro drži tudi izven revije. Galeb pa je pravzaprav prvo vališče Ko-ko družčine Maše Ogrizek in Mihe Hančiča, ki je po stripih o *Ko-Ko-Krišni* (ZTT, 2016) prinesla še kratke zgodbe s teto Koko Dajso v glavni vlogi, pripravlja pa se še slikanica *Koko mesto* za najmlajše bralce in serija animiranih filmov s koko-mestno mladino v glavnih vlogah; ta se je v letošnjem letu udomačila še na straneh Cicibana v stripu *Luka iz bloka*.

Revije so naravni habitat stripov. (Mladega) bralca v razmeroma ozko odmerjenem prostoru nasmejijo in ga potegnejo v zgodbo, ki jo potem čaka do naslednje izdaje revije. Za prestop v knjigo je ta zgodbeni nit še toliko pomembnejša ali pa, po drugi strani, domiselnost, večplastnost in izvirnost humorja, ki bralca priklenejo v čakanje naslednje izdaje revije ali k nadaljnjemu listanju knjige.

Za številne izvirne slovenske stripe velja, da bralca ne podcenjujejo, da mu ponujajo večplastno zgodbo, pa naj gre za posrečeno metafikcijo v *Inšpektorju Jožetu*, za spreten prikaz različnih perspektiv, kar izjemno uspe avtorjema v *Spominih in sanjah Kristine B.*, ali pa za besedne igre *Ko-Ko-Krišne*. Med ustvarjalci stripov za mlade najdemo nekatere najvidnejše slovenske ilustratorje, katerih aduti so tudi izven stripa spretno kadriranje, pa domišljeno in prepričljivo upodabljanje akcije in razmerij med protagonisti ter seveda izjemna risba, na primer pri Matjažu Schmidtu, Damijanu Stepančiču in Tanji Komadini.

A stripe, pa čeprav med njimi najdemo nekaj presežnih, redko najdemo med prejemniki nagrad za mladinsko književnost. Ustvarjalcev stripov med prejemniki večernice, Levstikove nagrade in desetnice ni. Leta 2010 je *Slovenske pravljice (in ena nemška) v stripu*, strip Matjaža Schmidta, prejel nagrado Kristine Brenkove za izvirno slovensko slikanico (to je tudi edini primer nominacije stripa za to nagrado). Leta 2012 je prejel priznanje zlata hruška za izvirno slovensko leposlovno mladinsko knjigo strip *Hribci kremeniti* Marjana Mančka. So pa kakovost slovenske stripovske produkcije prepoznali v mednarodnem prostoru: na listo Belih vran sta bila uvrščena stripa *Fino kolo* Tanje Komadini in *Živalska kmetija* Damijana Stepančiča in Andreja Rozmana Roze. Slednja je bila izbrana tudi za projekt *Rastem s knjigo* Javne agencije za knjigo – v šolskem letu 2015/2016 so

jo prejeli vsi slovenski sedmošolci. Lani smo dobili tudi slovensko nagrado za področje stripa zlatirepec. Med lanskoletnimi nominiranci za najboljši izvirni strip 2019 ni bilo dela s področja mladinske književnosti, med letošnjimi nominiranci pa je bilo nekaj odličnih *crossover* besedil, med katera bi lahko šteli vsaj biografijo Rudolfa Maistra *Naš Maister* Mihaela Glavana in Damijana Stepančiča ter strip *Graščina: Zlati časi* Lewisa Trondheima, Joanna Sfarja in Manuja Larceneta. Med finalisti je bilo tudi v tehniki kolaža ustvarjeno delo *Medved* Andreja Štularja, namenjeno najmlajšim bralcem.

Poučne knjige

Tudi za poučno knjigo je značilno življenje med področji, na nikogaršnji zemlji, in sicer se vseskozi giblje med strokovnim področjem, ki ga obravnava, na primer znanostjo, in leposlovjem.

Izraz poučna knjiga v slovenskem prostoru označuje knjigo, ki naj bi primarno nagovarjala mladega bralca, sicer pa je izraz bolj ali manj sinonimen izrazu stvarna literatura, ki se uporablja za podobno vrsto književnih izdaj, kadar govorimo o literaturi, ki je primarno namenjena odraslim bralcem. Izraz poučna knjiga se nanaša na odnos med bralcem in knjigo, "na možnost tovrstne literature, da bralca pouči, oziroma na željo bralca, ki seže po tovrstni literaturi, da bi bil poučen"¹⁰. Poučno knjigo bi lahko definirali kot knjigo "za otroke in mladino, ki primarno izhaja iz dejanskih informacij o našem okolju in nas samih, njihovo podajanje ni podrejeno literarni obdelavi, njen glavni vzgib pa je informiranje, lahko tudi motiviranje, torej predvsem poučevanje"¹¹.

Kot nakazuje sam izraz poučna knjiga, je pomemben element tovrstne literature tudi to, da zmore biti poučna, da torej zbere relevantne in verodostojne informacije in jih predstavi na razumljiv način, s katerim lahko nagovori ciljno publiko. Tako se poučna knjiga pravzaprav giblje med tremi področji, lahko bi jih poimenovali pedagoško, strokovno in umetniško, pri čemer je za kakovostno poučno knjigo bistveno, da so vsi elementi knjige, od besedila in ilustracij do oblikovanja, domišljeni z vidika vseh treh področij (torej strokovno točni in relevantni, umetniško domišljeni ter razumljivi za ciljno publiko, ki jo uspejo nagovoriti).

¹⁰ T. Bilban: "Zakaj je dobro brati kakovostne mladinske knjige?", *Otrok in knjiga*, 2020, v tisku.

¹¹ T. Bilban: "Opredelitev poučne knjige za otroke in mladino in lastnosti dobre poučne knjige", *Šolska knjižnica*, let. 24, št. 3/4, str. 181–189, 2014.

Prav življenje na preseku treh raznolikih področij vidim kot glavni vzrok za manko kritiške pozornosti do poučne knjige. Če jo primerjamo z drugima dvema izpostavljenima belima lisama: slikanica brez besedila je vendarle oblika slikanice – posvečajo se ji kritiki, ki se tudi sicer posvečajo slikaniški produkciji in likovni kritiki. Tudi področje stripa, predvsem kadar gre za stripe, ki izhajajo iz literarnih predlog, delno pokrivajo kritiki, ki v splošnem delujejo na področju mladinske književnosti, v zadnjem času je tudi opaznejši, predvsem pa bistven doprinos strokovnjakov, ki se ukvarjajo specifično s področjem stripa, takšni so na primer prispevki Iztočka Sitarja. Na področju poučnih knjig pa v preteklih letih kritiške refleksije skorajda ni bilo. Osrednji kritiki na področju mladinske književnosti, če pri tem izpostavim Gajo Kos, ki kompleksno pokriva to področje, so, čeprav redko, med svoje kritiške refleksije umestili katero od najbolj izstopajočih poučnih knjig, sicer pa je področje ostajalo pretežno nereflektirano. Se pa je v zadnjem času pojavil tak potreben kritiški glas z Ivano Zajc, ki objavlja tudi kritike poučnih knjig na straneh pričujoče revije.

Življenje na preseku je, po mojem mnenju, tudi glavni razlog, da poučnih knjig praviloma ne najdemo med nagrajenimi. Večina nagrad za mladinsko književnost poučnih del za mlade *a priori* ne jemlje v obzir. Med večernicami ne najdemo poučnih knjig. Levstikova nagrada se je do leta 1989 podeljevala tudi v kategoriji poljudnoznanstvena knjiga (termin je v tem kontekstu zamenljiv z izrazom poučna knjiga). Po tem obdobju kategorija poljudnoznanstvenih knjig izgine, kar je v danem kontekstu razumljivo, saj v sicer pretežno zelo kvalitetni produkciji otroške in mladinske književnosti pri Mladinski knjigi danes skorajda ne najdemo več izvirnih slovenskih poučnih knjig, razen kadar gre za poučne slikanice, kakršne so na primer slikanice Lile Prap. Tudi za nagrado Kristine Brenkove se lahko potegujejo poučne slikanice, torej dela, ki so pravzaprav na preseku leposlovja in poučne knjige. Tako je nagrado leta 2014 prejela Huiqin Wang za poučno slikanico *Ferdinand Avguštin Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu* (Mladinska knjiga, 2014). Med nominiranimi deli pa najdemo tudi nekaj slikanic Lile Prap, npr. *Ptiči?!* (Mladinska knjiga, 2019), *Zmaji?!* (Mladinska knjiga, 2018), *Radi štejemo* (Mladinska knjiga, 2017), *Dinozavri?!* (Mladinska knjiga, 2009). Podobno je z nagrado desetnica. Do leta 2019 med nagrajenimi knjigami ne najdemo poučne knjige, v lanskem letu pa jo je prejela knjiga Andreja Rozmana Roze *Pesmi iz galerije* (Narodna galerija, 2018). Gre za hibridno poučno-leposlovno delo: pesmi Andreja Rozmana Roze poleg bogatega slikovnega gradiva spremljajo poučna besedila Kristine Preininger, ki likovna dela iz zbirke Narodne galerije, ki so predmet Rozmanovih pesmi, pretresajo z vidika zgodovine umetnosti.

Edina slovenska nagrada, ki se jo podeljuje poučnim knjigam, je priznanje zlata hruška. Slednje se, zavedajoč se specifik poučne knjige in manjka prostora, ki ji je odmerjen, od leta 2010, torej od začetka podeljevanja tega priznanja, podeljuje v kategoriji izvirna slovenska poučna knjiga, od leta 2017 pa tudi v kategoriji prevedena poučna knjiga. Prvič je nagrado za izvirno slovensko poučno knjigo prejela knjiga *Kako sem otrokom razložil demokracijo* (Cankarjeva založba, 2009) Mira Cerarja z ilustracijami Izarja Lunačka. Leta 2011 je nagrado prejela poučna slikanica *Kje pa ti živiš?* (Rokus Klett, 2010) Žive Deu in Bare Kolenc z ilustracijami Damijana Stepančiča, ki je v istem letu prejela tudi nagrado zlata kocka za najboljši tiskani medij za otroke in mlade s področja arhitekture. Tudi nagrajeno delo iz leta 2012 je ilustriral Damijan Stepančič – pri knjigi *Kako so videli svet?* (Miš, 2011) je sodeloval z Lucijo Stepančič. Leto dni pozneje je nagrado znova prejel Izar Lunaček, tokrat v tandemu z Lučko Kajfež Bogataj za knjigo *Vroči novi svet* (Cankarjeva založba, 2012). Leta 2014 nagrada v tej kategoriji ni bila podeljena, ker nobena od izvirnih slovenskih poučnih knjig ni prejela znaka kakovosti zlata hruška, enaka situacija se je ponovila leta 2019. Leta 2015 je nagrado prejela poučna slikanica Huiqin Wang *Ferdinand Avguštin Hallerstein: Slovenec v Prepovedanem mestu*. Leta 2016 pa smo dobili dve nagrajeni deli, *Od genov do zvezd* (Cankarjeva založba, 2015) Saša Dolenca z ilustracijami Igorja Šinkovca in *Ptičje kvatre* (Goriška Mohorjeva družba, 2015) Danijela Čotarja z ilustracijami Mateja Susiča. Leta 2017 je nagrado za izvirno poučno knjigo dobila knjiga *Oblike sveta* (Mladinska knjiga, 2016) Borisa A. Novaka z ilustracijami Marjana Mančka. Leta 2018 pa je bila nagrajena knjiga *Iz lončka v lonec* (Allegro, 2017) Rade Kos s fotografijami Rade Kos in Tadeja Maligoja ter ilustracijami Maje Lubi.

Priznanje zlata hruška za poučno knjigo je tako skozi leta izpostavilo kar nekaj kvalitetnih ustvarjalcev poučnih knjig. Nekaterim od teh knjig je uspelo doseči širše bralsko občinstvo in ga nagovoriti tudi po drugih poteh. *Od genov do zvezd* Saša Dolenca je bila tako na primer izbrana v projektu *Zlata bralka, zlati bralec*, v okviru katerega Društvo Bralna značka Slovenije ZPMS vsako leto obdari vse bralke in bralce, ki so vsa osnovnošolska leta brali za bralno značko. V projektu *Zlata bralka, zlati bralec* so pogosto izbrane poučne knjige. Tako je bila v šolskem letu 2019/2020 izbrana že omenjena knjiga *Pesmi iz galerije* Andreja Rozmana Roze, leta 2011 *Osnove demokracije* (po knjigi *Kako sem otrokom razložil demokracijo*) Mira Cerarja in Izarja Lunačka; med letoma 2004 in 2009 pa so v okviru projekta izšle poučne knjige *Preshérn.doc*, *Ivan Cankar.doc*, *Pota knjige* Iztoka Iliča, *Pavček.doc*, *Primož Trubar.doc* in *Noordung.doc*.

Poučne knjige je v zadnjih letih sicer izpostavil še en projekt, soroden projektu *Zlata bralka, zlati bralec*, in sicer *Rastem s knjigo* Javne agencije za knjigo, v okviru katerega je bila v šolskem letu 2011/2012 izbrana poučna knjiga Dese Muck *Blazno resno o šoli* z ilustracijami Mateja de Cecca (Mladinska knjiga, 2010), v šolskem letu 2017/2018 pa *Planet, ki ne raste* (Cankarjeva založba, 2016) Lučke Kajfež Bogataj z ilustracijami Izarja Lunačka.

Kljub temu da Društvo Bralna značka Slovenije ZPMS aktivno podpira kakovostno poučno knjigo in ji soustvarja mesto med mladimi bralci, se poučna knjiga le počasi uveljavlja na seznamih za prostočasno branje, na primer na seznamih knjig, ki jih posamezni mentorji predlagajo mladim bralcem v branje za bralno značko. Odnos do poučnih knjig je ne nazadnje odvisen od posameznega mentorja, gotovo pa je povezan tudi z dejstvom, da so poučne knjige, tudi zaradi svoje umestitve med področja, redko umeščene v šolski kurikulum ter da so ob manku literarnih kritik/recenzij in nagrad medijsko manj izpostavljene.

Za konec: o utrjevanju poti čez (pre)malo poznan teren

Na prvi pogled se bralcu morda zdi, da k slikanicam brez besedila, stripom in poučnim knjigam sploh ne vodi tako malo poti, navsezadnje je bilo kar nekaj del tudi širše prepoznanih kot kvalitetnih, nekatera so bila tudi nagrajena in/ali neposredno ponujena mladim bralcem v okviru projektov, kakršna sta *Zlata bralka, zlati bralec* in *Rastem s knjigo*. Pa vendar, kot sem zapisala na začetku, nekatere bistvene poti, ki sicer vodijo bralce po področju mladinske književnosti, zaobidejo slikanico brez besedila, strip in poučno knjigo ali pa jih povežejo le z ozkimi lokalnimi cestami. Pri tem položaj vseh treh "belih lis" ni enak, saj gre za tri raznolike oblike književnih del, po drugi strani pa jih povezuje obstoj na preseku področij, ki ga vidim kot enega glavnih razlogov za manko nekaterih povezav z bralci.

Zdi se, da slikanice brez besedila, stripi in poučne knjige v šolskem prostoru nimajo svojega naravnega habitata. Zaradi svojega obstoja med področji se nahajajo tudi med posameznimi šolskimi predmeti in jih je težje umestiti v kurikulum. Koliko se jih bere v šoli oziroma ali jih učitelj, knjižničarji, mentorji bralne značke priporočajo v branje, je odvisno predvsem od posameznega učitelja, knjižničarja oziroma mentorja. Tako slikanico brez besedila kot strip in poučno knjigo spremlja zelo specifična bralna izkušnja, kar po eni strani od mentorja in bralca zahteva skok

iz utečenih bralskih in miselnih navad, po drugi strani pa prinaša nove veščine in perspektive.

V osrednjih treh poglavjih sem naštela kar nekaj nagrajenih slikanic brez besedila, stripov in poučnih knjig, a se po drugi strani zdi, da prav tem delom nekatere od nagrad ostajajo *a priori* nedostopne. Tako slikanice brez besedila, stripa in poučne knjige ne najdemo med večernicami, med Levstikovimi nagradami in desetnicami jih najdemo le izjemoma. Jih pa skoraj vsako leto najdemo med prejemniki znaka kakovosti zlata hruška in prejemniki priznanja zlata hruška, ki ga je leta 2012 prejel tudi strip. V primeru znakov kakovosti in priznanj zlata hruška gre namreč za izbor, ki izhaja iz celovite letne produkcije mladinskih knjig, izjeme so le didaktično gradivo, promocijske izdaje, projekti in ustvarjalnost otrok (glej <https://www.mklj.si/zlata-hruska>), pretresa pa knjigo kot celovit izdelek. Po drugi strani pa je zanimivo, da najbolj kakovostna dela med slikanicami brez besedila, stripi in poučnimi knjigami vseskozi upošteva in izpostavlja tista slovenska nagrada, ki se zdi pravzaprav najožje zamejena – nagrada Kristine Brenkove za izvirno slovensko slikanico. Ta izpostavlja tudi izjemne izrazne možnosti slikanice, hkrati pa kaže na temeljno prepletenost različnih oblik sporočanja: ilustracije z besedilom, poučnih elementov z leposlovnimi itn.

Podobno stanje lahko opazimo – predvsem ko govorimo o stripih in poučnih knjigah, saj slikanice brez besedila vendarle specifično intenzivno pritegnejo pozornost tujih bralcev –, ko pogledamo nagrajevana in/ali izpostavljena dela v mednarodnem prostoru. Slovenskih stripov in poučnih knjig na IBBY častni listi ni, poučnih knjig tudi ni na listi Bele vrane – najdemo pa tam strip *Fino kolo* Tanje Komadina. Tudi letošnja žirija za Andersenovo nagrado (Hans Christian Andersen Award, gre za najvišje mednarodno priznanje na področju mladinske književnosti), v kateri sem sodelovala, se je ustavila pri vprašanju, zakaj nacionalne sekcije ne kandidirajo ustvarjalcev s poučnimi knjigami (na primer ob porastu mednarodnih uspešnic, kakršne so *Zemljevidi* dua Mizieliński (Mladinska knjiga, 2018), *Čebele* (2020) in *Drevesa* (2019) Piotra Socha in Wojciecha Grajkowskega (oboje Mladinska knjiga)), in se spraševala o možnostih, kako spodbuditi takšne candidature.

Ko govorimo o mednarodnem prostoru, seveda hitro pridemo do slovenskega gostovanja na knjižnih sejnih v Bologni in Frankfurtu, kjer si gotovo želimo speljati poti do čim več kakovostnih domačih knjig in ustvarjalcev. Tako je kot del priprav na gostovanje Slovenije na sejmu v Bologni Društvo slovenskih pisateljev s podporo Javne agencije za knjigo